

Лекція 1-2. Підходи до трактування поняття про переклад. Синхронічний та діахронічний аспект. Еквівалентність та адекватність перекладу.

Питання:

1. Поняття про переклад. Сутність перекладу.
2. Еквівалентність та адекватність.
3. Види перекладу за формою мовлення.
4. Переклад у Давні Часи та Античності.
5. Середньовічний переклад. Буквальний переклад.
6. Переклад епохи Відродження. Принципи Доле та Лютера.
7. Класицистичний період. Вільний переклад.
8. Романтичний переклад. Теорія неперекладності.

ПОНЯТТЯ ПРО ПЕРЕКЛАД. СУТНІСТЬ ПЕРЕКЛАДУ

1) *«Переклад як результат певного процесу», тобто позначення самого перекладеного тексту.*

2) *«Переклад як процес», тобто як дію від дієслова перекладати, у результаті якого з'являється текст перекладу першому значенні.*

У цьому випадку, маючи вихідний текст *A* мовою *A*, перекладач, застосовуючи щодо нього певні операції («перекладацькі трансформації»), створює текст *B* мовою *B*, який знаходиться у певних закономірних відносинах із текстом *A*. У своїй сукупності ці мовні (міжмовні) операції складають те, що ми називаємо «процесом перекладу» в лінгвістичному сенсі.

Перекладом називається *процес перетворення мовленнєвого твору однією мовою на мовленнєвий твір іншою мовою, зберігаючи план змісту, тобто значення.*

При цьому з самого початку треба зауважити:

1) Термін «план змісту» чи «значення» слід розуміти максимально широко, мається на увазі всі види відносин, у яких знакова (у разі, мовна) одиниця. Тепер досить відзначити, що неправомірно зводити поняття «значення» лише до того, що *часто називають «предметно-логічним» чи «денотативним» значенням* (у нашій роботі ці значення звуться «референціальних»). Отже, правильне розуміння сутності процесу перекладу вимагає, передусім, детальної розробки теорії мовних значень чи семасіології (конотативне значення, сигніфікативне, структурне).

2) Про «збереження постійного плану змісту» можна говорити лише у відносному, але з абсолютному сенсі. При міжмовному перетворенні (як і будь-якому іншому вигляді перетворень) *неминучі втрати*, тобто має місце неповна передача значень, висловлюваних текстом оригіналу. Отже, текст перекладу будь-коли може бути повним і абсолютним еквівалентом тексту оригіналу; *Завдання перекладача* полягає в тому, щоб *зробити цю еквівалентність якомога повнішою*, тобто *домагатися зведення втрат до мінімуму*, але вимагати «стовідсоткового» збігу значень, що виражаються в тексті оригіналу і тексті перекладу, було б абсолютно нереальним. Це означає також, що *одним із*

завдань теорії перекладу є встановлення того, що можна назвати порядком черговості передачі значень, враховуючи, що існують різні типи значень, необхідно встановити, які користуються перевагою при передачі в процесі перекладу, а якими можна «жертвувати» щоб семантичні втрати при перекладі були мінімальними.

У системі значень будь-якої мови відображені результати людського досвіду, тобто пізнання людиною об'єктивно існуючої дійсності. У будь-якій мові система мовних значень відбиває весь навколишній людини зовнішній світ, і навіть його власний внутрішній світ, тобто закріплено весь практичний досвід колективу, який розмовляє певною мовою. У тій мірі, як і цей досвід однаковий у колективів, що говорять різними мовами, однакові й значення, що виражаються в цих мовах (саме самі значення, але аж ніяк не мовні одиниці, що виражають ці значення). Оскільки сама реальна дійсність, що оточує різні мовні колективи, має набагато більше спільних рис, ніж відмінностей, остільки значення різних мов збігаються значно більшою мірою, ніж вони розходяться. Інша річ, що ці значення (елементарні одиниці сенсу або «семи») по-різному поєднуються, групуються та виражаються у різних мовах; але це стосується не плану змісту, а плану висловлювання мови.

Зі сказаного випливає, що *найбільші труднощі в перекладі виникають тоді, коли сама ситуація, що описується в тексті вихідною мовою, відсутня в досвіді мовного колективу* — носія приймаючої мови, іншими словами, коли у вихідному тексті описуються так звані «реалії», тобто предмети і явища, специфічні даного народу та держави. Однак і в цих випадках складність вирішення перекладацької задачі не означає, що її вирішення цілком неможливе. Треба мати на увазі, що будь-яка *людська мова* (на відміну, мабуть, від усіх або майже всіх інших знакових систем) *влаштована таким чином, що за його допомогою можна описувати не тільки вже відомі, а й абсолютно нові ситуації, що раніше ніколи не зустрічалися.*

3) *Перекладач має справу не з мовами як системами, а з мовленнєвими творами, тобто з текстами.* Ті розбіжності в семантичній стороні, тобто у значеннях, про які йдеться мова, відносяться насамперед саме до систем різних мов; у мовленні ж ці розбіжності дуже часто нейтралізуються, стираються, зводяться нанівець.

Переклад – це вид мовного посередництва, який орієнтований на оригінал. Завдання перекладача забезпечити такий тип міжмовної комунікації, при якій створюваний текст мовою-рецепієнтом міг би виступати як повноцінна комунікативна заміна оригіналу та ототожнюватися з ним.

Переклад – особливий вид людської діяльності, що має соціальний характер.

Гарний переклад:

- Збереження функціональної пізнаваності тексту
- Врахування намірів автора
- Врахування специфіки адресата
- здіяння актуальної ситуації посередництва.

Перекласти означає висловити правильно й повно засобами однієї мови те, що вже виражено раніше засобами іншої.

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ ТА АДЕКВАТНІСТЬ

У сучасній теорії перекладу **еквівалентність** означає *відповідність тексту перекладу тексту оригіналу*. Еквівалентність має *об'єктивну мовну основу*, тому її іноді називають лінгвістичною, щоб відмежувати можливі тлумачення терміну, пов'язані з літературознавчим підходом до перекладу. Поняття перекладацької еквівалентності включає *уявлення про результат перекладу*, максимально близьке до оригіналу, та уявлення про засоби досягнення цього результату.

Сучасний науковий погляд на еквівалентність *позбавився* колишнього метафізичного *уявлення про те, що можна досягти такого перекладу, який буде точною копією оригіналу*.

Перекладацька еквівалентність передбачає досягнення максимальної подоби; теорія еквівалентності - це теорія можливого, виходячи з максимальної компетентності перекладача.

Однак, говорячи про максимальну подобу, ми хочемо уявляти умови досягнення еквівалентності. І тоді виявляється, що *еквівалентність – поняття комплексне*; для її опису дослідники застосовують цілу палітру параметрів. В. Коллер, наприклад, називає *5 факторів, що задають певні умови досягнення еквівалентності*:

1. **Позамовний понятійний зміст**, що передається за допомогою тексту, — та орієнтована на нього денотативна еквівалентність.
2. **Конотації**, що передаються текстом, обумовлені стилістичними, соціолектальними, географічними факторами, і орієнтована на них коннотативна еквівалентність.
3. **Текстові та мовні норми** та орієнтована на них текстонормативна еквівалентність.
4. **Реципієнт (читач)**, на який має бути «налаштований» переклад, — прагматична еквівалентність.
5. **Певні естетичні, формальні та індивідуальні властивості тексту**— і орієнтована на них формально-естетична еквівалентність.

Еквівалентність – близькість оригіналу та перекладу. *Максимально можлива ідентичність на всіх рівнях змісту оригіналу та перекладу*. Ступінь смислової близькості до оригіналу у різних перекладів неоднакова та його еквівалентність полягає в збереженні різних частин оригіналу.

1 рівень – збереження мети комунікації. Під цей тип, як правило, потрапляють *неологізми, афоризми, народні прислів'я та приказки, а також усталені вирази*. З точки зору перекладу, цей тип представляє найбільшу кількість труднощів, тому що завжди існує небезпека не розрізнити справжній зміст через культурні особливості вихідної мови. *Wyc nie w sosie – wstati ne z tiei nogi*.

В даному випадку мета комунікації — *передати переносне значення*, яке становить головну частину змісту висловлювання, що перекладається.

2 рівень – опис позамовної ситуації. *Nic nie szkodzi! Нічого страшного!*

Рівень висловлювання — у тексті перекладу відбивається *така сама предметна ситуація, як у оригіналі, хоча спосіб її описи змінюється*.

3 рівень - висловлювання (загальні поняття), способи опису ситуації. Перекладачеві часто доводиться вдаватися до придбання або поширення переказних одиниць, до прийомів конкретизації або генералізації, а також до заміни. *Zjadłem białą zupę – я з'їв суп з яйцями і ковбасою*

4 рівень – повідомлення (значення синтаксичних структур). Перекладач, як правило, використовує такі прийоми, як *перестановка та заміна*. *Uszę się języka polskiego przez rok. Я вивчаю польську мову протягом року.*

Рівень опису ситуації — до таких рис спільності, як збереження в перекладі мети комунікації, рівня висловлювання та його опису, додається ще й **інваріантність синтаксичних структур оригіналу та перекладу.**

5 рівень – мовні знаки. Збереження, як сенсу, і стилістичної характеристики оригіналу у перекладі. Цей тип еквівалентності є найпростішим з погляду перекладу, але, на жаль, не часто зустрічається (буквальний переклад). *Tom chodzi do szkoły – Том ходить до школи.*

Поняття адекватності перекладу, тобто вимога еквівалентності тексту на ПМ тексту на ВМ, передбачає, однак, рівне врахування як прагматичних, так і семантичних факторів — другі не повинні за нормальних умов приноситься у жертву першим. Максимум того, що може допустити в даному випадку перекладач, — це невелика втрата інформації, несуттєвої для даного контексту.

Адекватність – співвідношення вихідного та кінцевого текстів, у якому враховується мета перекладу.

Якщо **еквівалентність** відповідає за те, **чи відповідає кінцевий текст вихідному**, то **адекватність** – **чи відповідає переклад як процес комунікативним умовам, вибору стратегії перекладу.**

Еквівалентність — міра відповідності перекладеного тексту до вихідного тексту, незалежно від мети перекладу. Адекватність - відповідність перекладеного тексту мети перекладу. А успіх перекладу визначає адекватність, яку розуміють автори як правильний вибір способу перекладу, тобто як параметр процесу перекладу.

ВИДИ ПЕРЕКЛАДУ ЗА ФОРМОЮ МОВЛЕННЯ

Переклад представлений цілим рядом специфічних видів і різновидів, що відрізняються один від одного як формою, в якій здійснюється мовлення, так і характером матеріалу, що перекладається. Відомо, що будь-яка мова може існувати у формі як усного, так і писемного мовлення. Залежно від цього, як і **формі промови вживаються ВМ і ПМ, різняться такі основні види перекладу:**

1) **Письмово-письмовий переклад** або **письмовий переклад** **письмового тексту: обидві мови - ВМ та ПМ - вживаються в письмовій формі.** Це один із **найбільш звичайних видів перекладу**, причому всередині нього також можна розрізняти певні **підвиди** залежно **від характеру тексту**, що перекладається: *а) переклад газетно-інформаційних, документальних і спеціальних наукових текстів; б) переклад суспільно-політичної літератури, публіцистики та ораторської мови; в) переклад мистецької літератури.*

2) **Усно-усний переклад** або **усний переклад** **усного тексту: обидві мови – ВМ та ПМ – вживаються в усній формі.** У межах цього виду перекладу існують два різновиди: так званий **послідовний та синхронний переклад.**

Послідовний переклад *слідє за текстом оригіналу (промовою на ВМ), або вже відзвучав, тобто повністю сказаним, або вимовленим з перервами звучання* — зазвичай «поабзацно», тобто за групами з кількох речень, рідше «пофразно» — окремими реченнями з паузою після кожної пропозиції.

Синхронний переклад *здійснюється одночасно з виголошенням тексту оригіналу* - точніше кажучи, він здійснюється в цілому одночасно, проте на окремих ділянках мови синхронний переклад або відстає від мови на ВМ з мінімальним розривом у часі (на кілька слів), або кілька забігає вперед в порівнянні з промовою на ВМ, що стає можливим завдяки механізму так званого «імовірного прогнозування», тобто можливості перекладача певною мірою передбачати зміст ще не сказаних відрізків мови на ВМ. Це «прогнозування», компенсуючи деяке відставання синхронного перекладу проти звучання промови на ВМ інших відрізках тексту, і дає можливість здійснювати усний переклад загалом одночасно з проголошенням вихідного тексту.

Звісно, обидва зазначені різновиди усно-усного перекладу — послідовний і синхронний — пов'язані зі специфічними *труднощами* психологічного характеру: *перший різновид вимагає від перекладача добре натренованої швидкодіючої пам'яті, при другому ж на перший план виступає вміння одночасного слухання та говоріння, яке потребує спеціального та тривалого тренування.*

3) **Письмово-усний переклад** чи усний переклад письмового тексту: *ВМ вживається в письмовій формі, ПМ - в усній.* У цьому виді перекладу також можливі два різновиди: *переклад може здійснюватися одночасно з читанням оригіналу про себе* (як і при синхронному перекладі, з послідовними відставаннями та випередженнями) або *послідовно, після прочитання всього тексту в цілому або по абзацно.* Перший різновид письмово-усного перекладу часто називається "перекладом з аркуша", другий - "перекладом з підготовкою" (назва дуже умовна, бо "підготовка" в даному випадку мінімальна - попереднє прочитання та розуміння тексту оригіналу).

4) **Усно-письмовий переклад** чи письмовий переклад усного тексту: *ВМ вживається у усній формі, ПМ – в письмовій.* На практиці цей вид перекладу зустрічається *рідко*, бо швидкість, з якою здійснюється процес написання (або надрукування) тексту, набагато нижча за швидкість виголошення усного тексту і здійснювати такий переклад у природних умовах практично неможливо. Можна, звичайно, зафіксувати сказаний усно текст, скажімо, стенографічним способом і потім письмово перекласти стенограму, але це вже не буде усно-письмовий, а письмово-письмовий переклад (бо стенограма є вже не усним, а письмовим текстом. Мабуть, єдиним звичайним випадком). застосування усно-письмового перекладу практично є так званий *диктант-переклад* – *одне із видів тренувальних вправ на заняттях з вивчення іноземних мов, у якому усний текст (оригінал) вимовляється у штучно уповільненому темпі («швидкість диктанта»), що дозволяє здійснювати письмовий.*

ПЕРЕКЛАД У ДАВНІ ЧАСИ ТА АНТИЧНОСТІ

Немає сумніву, що *перші контакти між народами*, які говорять різними мовами, були *усними*. Переклад, мабуть, досить довго існував без письмової фіксації.

Найдавніше з відомих нам зображень перекладача - на давньоєгипетському барельєфі - відноситься до III тис. до н. е. Тоді завданням перекладача, як і зараз, було, мабуть, забезпечення контакту між людьми, які розмовляють різними мовами. Його роль посередника у передачі інформації вважали необхідною і важливою, проте на давньоєгипетському барельєфі фігура перекладача вдвічі менша за розміром фігур сановників, які ведуть бесіду, отже, його розглядали як обслуговуючий персонал, а роль його вважалася другорядною, підлеглою. Австрійська дослідниця історії усного перекладу М. Снелл-Хорнбі зазначає, що в *Стародавньому Єгипті до перекладача ставилися децю зневажливо, тому що він умів говорити мовою зневажених варварів і тому сам був гідний зневаги.*

З іншого боку, у давньоєгипетських текстах XXVIII-XX ст. до зв. е. неодноразово згадується "начальник перекладачів". Імовірно такі «загони» перекладачів існували при канцелярії фараона та при храмах. Перекладали вони, мабуть, і усно, і письмово. Щоправда, письмові переклади цієї ранньої пори до нас не дійшли.

До речі, *перший перекладач*, якого ми знаємо на ім'я, - теж єгиптянин. Це *Анхурмес*, верховний жрець у Тінісі (XIV ст. до н. е.).

Культура перекладу була також високою і в *Стародавньому Шумері*. Тут ще наприкінці III тис. до зв. е. використовувався лист у вигляді клинопису.

У розвитку перекладацької справи Шумері велику роль грали школи. *Шумерська школа е-дуба* (тобто «будинок табличок») склалася у III тис. до н. е.

Керівник школи носив титул «батько дому табличок», викладачів називали «великими братами», а учнів – «синами дому табличок». Вчення, мабуть, було нелегким, оскільки шумерська та аккадська мови не споріднені одна до одної. На випускному іспиті писар повинен був показати вміння перекладати як усно, так і письмово з обох мов, знати основні терміни та вимову цих мов.

Чималу роль грав переклад також у *Вавилоні*, зокрема, становлення аккадської літератури Вавилону цілком виходить з перекладацької діяльності. В основі багатьох відомих творів переклади шумерських текстів.

Античність, як грецька, і римська, вважається *предтечей європейської цивілізації*. Унікальність античної культури насамперед у тому колосальному творчому потенціалі, який вдалося розвинути Греції, а згодом і Риму в історично короткий проміжок часу (VI-I ст. до н.е.).

У греків за кілька століть сформувалася різнобічна і систематизована словесна культура, як усна, так письмова. *Необхідності в перекладі творів з чужих мов не виникало*, і протягом усього періоду грецької античності нам не відомо жодного твору літератури, яке було б перекладом. Однак відсутність перекладу «ззовні» не означала, що давньогрецька культура обходилася без перекодування інформації. *Для таких культур, як грецька, очевидно, варто ввести поняття «внутрішнього» перекладу.* Це поняття застосовно насамперед до давньогрецької *інтерпретації власної епічної творчості*. Якщо частина

давньогрецьких жанрів, таких як лірична поезія та гімни, риторика, були авторськими, то епос, який існував в усній формі, існував у великому різноманітті авторських трактувань, що відбилося, зокрема, в давньогрецькій трагедії. *«Електра» Есхіла та Еврипіда - не що інше, як різні інтерпретації, свого роду «внутрішні» переклади відомого давньогрецького міфу.*

Відомо, що греки з зарозумілістю ставилися до інших народів, називаючи їх варварами, і неохоче вивчали варварські мови. Але контакти із зовнішнім світом у греків, безумовно, існували та забезпечувалися діяльністю перекладачів-найманців, тобто варварів, які знали грецьку мову.

Стародавні римляни, на відміну древніх греків, *перекладом користувалися широко*, причому переважав саме переклад із іноземних, «зовнішніх» мов, який зіграв значної ролі у формуванні римської культури епохи античності. Висловлюються навіть крайні погляди у тому, *що римська культура була системним «перекладом» грецької культури.* Але докладне вивчення пам'яток Стародавнього Риму дозволяє зробити висновок у тому, що римська культура, відчуючи на початку формування потужний стимул як досягнень грецької культури, *потім йшла у своєму розвитку власним шляхом.*

Знання грецької було свідченням освіченості та високого статусу у суспільстві, і дипломатичні контакти з греками на той час забезпечувалися перекладом, який виконували впливові громадяни Риму. Так, перший відомий нам на ім'я усний перекладач - це сенатор **Гай Ацилій**, який виступав у ролі перекладача в сенаті, коли в 155 р. до Риму прибуло грецьке посольство.

Родоначальником перекладу писемних пам'яток і зачинателем римської літератури вважається грек з Тарента, Луцій Лівій Андронік (бл. 275-200 рр. до н.е.). Андронік *переклав латинською мовою «Одіссею» Гомера*, яка протягом наступних 200 років була обов'язковим читанням римських школярів. **Андронік розробив різні прийоми адаптації грецьких творів до римської дійсності та культури.** Саме він першим заміняв під час перекладу імена грецьких богів на імена відповідних їм римських богів. За допомогою транскрипції він вводив у текст латинського перекладу грецькі слова, що означали екзотичні реалії. Замінюючи грецькі метричні розміри (гекзаметр) на народний сатурнійський вірш, він започаткував римську класичну поезію.

Таким чином, до кінця II ст. до зв. е. формується літературна латинська мова, багато в чому завдяки численним перекладам з грецької. Освоєння ж грецької спадщини у вигляді перекладу призводить до створення самостійної римської літератури. При цьому кожна з античних мов — як латина, так і грецька — займає в римській культурі та суспільному житті свою особливу нішу.

Слід зазначити, що й першому етапі контактів із грецькою словесною культурою в IV—II ст. до зв. е. переважає освоєння драматичного матеріалу, то з кінця II ст. до зв. е. починається пора перекладів ліричної, гімнічної та епічної поезії. До яскравих представників цього періоду належить Гай Валерій Катулл (87-57 р. до н. е.).

До I ст. н. е. римська література освоїла практично всі жанри грецької літератури та почала розвиватися самостійно. Тепер переважає не прямий вплив через переклад, а непрямий через сюжетику. Воно доповнюється вже

розробленим методом орнаментального використання окремих точно перекладених цитат із грецьких авторів (контамінація).

Так, Квінт Горацій Флакк (65-8 рр. до н. е.) сюжетно і архітектонічно найчастіше слідує раннім грецьким поетам: Архілоху, Сапфо, Алкею, Анакреонту, Мімнерму, Піндару.

Отже, риси перекладу Давніх часів та Античності:

1. *Усний переклад обслуговує, як правило, зовнішні контакти (рідше – і внутрішні, як у Вавилоні). Усні перекладачі або утворюють особливі професійні касти, як і Єгипті, або виконують цю роль попутно, будучи одночасно великими громадськими діячами, як і Римі, або набираються за необхідності з числа варварів, як і Греції.*

2. *Письмовий переклад у давнину виконує дві найважливіші функції: по-перше, він сприяє здійсненню зовнішніх дипломатичних, економічних та культурних контактів, закріплюючи їх у відповідних документах, а також оформляє контакти з іншомовним населенням усередині країни (як це було у Вавилоні); по-друге, за допомогою письмового перекладу стародавні народи знайомляться з творами літератури, філософії, науковими працями, створеними іншими мовами, що часто є потужним стимулом розвитку їх культур (Шумер — Вавилон, Греція — Рим).*

3. *При письмовому перекладі літературних, філософських та інших творів із єдиною метою культурного запозичення часто обиралася методика вільного перекладу, переказу, орнаментального цитування, контамінації («клаптева техніка»). У деяких випадках перекладачі додавали до переказаного тексту власне продовження.*

4. *Письмовий переклад іноді міг бути і буквальним, проте для перекладачів це, мабуть, не означало піетету перед текстом оригіналу, а пояснювалося, швидше за все, деякою наївністю перекладачів у їхньому підході до тексту.*

5. *Перші відомі нам узагальнення з приводу перекладу було зроблено у Стародавньому Римі (Марк Туллій Цицерон, I в. е.). До цього часу належать і перші критичні оцінки перекладів.*

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ ПЕРЕКЛАД. БУКВАЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАД

Людина межі ер перейшов від розчленованого, розсіяного у навколишній природі язичницького сприйняття світу — **до єдинобожного (монотейстичного)**. Для європейських народів провідним варіантом єдинобожного сприйняття стало **християнство**.

Захід античності та початок нової ери у розвитку європейської цивілізації ознаменувався **поширенням нової монотейстичної релігії – християнства**.

Християнство принесло з собою **Святе Письмо** - священний текст, до якого люди вже не могли підходити з колишніми, античними мірками. *Цей текст, даний Богом і має закінчене письмове оформлення, шанувався як святиня.* Вшанування тексту Священного писання ґрунтувалося на шануванні Слова, яке сприймалося як найменша можлива частка, що зв'язує людину з Богом. Таке іконічне уявлення про природу слова припускало, що слово є образ речі, причому

існує внутрішній нерозривний зв'язок між словом і річчю. Це середньовічне європейське сприйняття тексту дає ключ до розуміння середньовічної теорії перекладу. *Якщо слово є образ речі, воно може відобразити річ ще раз – іншою мовою.* Для цього перекладач мав вибрати інший іконічний знак для цього слова, вірніше – той самий, але виражений засобами іншої мови. Але в такому разі *перекладач зобов'язаний чітко і послідовно, без винятків, відобразити кожне слово, інакше він спотворить реальність.* Той факт, що *при цьому переклад часто ставав темним і незрозумілим*, нікого не бентежило, ні самих перекладачів, ні читачів, які вважали, що *релігійний текст і не може бути зрозумілим кожному, в ньому багато має бути містичним, загадковим.*

Це середньовічне європейське сприйняття тексту дає ключі до розуміння середньовічної теорії перекладу. Вона спирається на середньовічне уявлення про природу мовного знака, а це уявлення, у свою чергу, сягає корінням у філософію неоплатонізму. Її принесли на християнський ґрунт Блаженний Августин — на Заході та Псевдо-Ареопатит — на Сході Європи. У цих уявленнях — іконічна природа слова.

З часів Середньовіччя послівний переклад, який порушує норми мови, що перекладає, а часом і спотворює зміст оригіналу за традицією називається буквральним перекладом. В інші історичні епохи перекладача-букваліста за свою сліпу прихильність до тексту оригіналу стали називати «рабом», а сам переклад – «рабським». Насправді, як зазначалося вище, *такий підхід до перекладу був зумовлений філософськими і релігійними уявленнями тієї епохи, а не примітивізмом середньовічних перекладачів.*

Розглянемо типові риси середньовічних перекладів на прикладі однієї з ранніх пам'яток — готської Біблії. Готська писемність була одним із найперших варіантів європейської писемності на греко-латинській основі. *У IV ст. в. е. вестготський монах Вульфїла переклав Біблію готською мовою.* На основі знаків грецького, італійського та почасти рунічного алфавітів Вульфїла розробив для цілей перекладу готський алфавіт, який потім став основою готської писемності. Вже в цьому ранньому тексті проявилися всі основні риси середньовічного перекладу. *Переклад цей – послівний. Якщо Вульфїла стикався в грецькому оригіналі зі словом, якого немає в готській мові, він винаходив різні способи його відображення. Серед них і транскрипція та калькування словотвірної моделі.* Встановлення на передачу кожного слова окремо призводило до того, що *не враховувався контекст, переклад виявлявся позаконтекстуальним, точно слідував за ланцюгом окремих слів, але не враховував систему мови.* Тому він і отримав найменування буквального, чи «рабського» перекладу. Адже середньовічний перекладач дбав не про майстерність перекладу, точність передачі змісту та зрозумілість перекладеного тексту, а про те, щоб він відповідав доктрині християнського віровчення. *При цьому затемненість, незрозумілість змісту була навіть привабливою, посилювала містичне релігійне почуття і відповідала невимовності, непізнаваності основних християнських істин.*

У перекладних текстах, таким чином, *при послівному принципі відображалася структура мови оригіналу, його словотвірні моделі, але на національній*

специфіці не робилося акценту, вона, мабуть, і не усвідомлювалася, принаймні проблеми перекладу не становила. **При перекладі тексту Біблії, який робився з давньоєврейської через мову-посередник — грецьку або латину^{7'} — виникла багатошарова структура тексту перекладу на всіх рівнях мови.**

У середні віки відсутня опозиція між оригінальною та перекладною літературою. **Адже текст не є національним надбанням, він є надбанням усього християнського світу.**

Найраніший із відомих перекладів Біблії відноситься до III ст. до н.е. — це знаменита Септуагінта, переклад перших п'яти книг Старого Завіту з давньоєврейської мови на грецьку. *Початок перекладів Біблії латиною поклав анонімний переклад II ст. н.е., іноді називається Вульгата. Проте найчастіше Вульгатою називають переклад, здійснений Ієронімом Стридонським (340–420 рр.), який у VIII столітті витіснив й інші латинські версії, а 1546 р. постановою Тридентського собору цей текст Біблії було канонізовано, тобто оголошено єдино вірним. Був канонізований і сам Святий Ієронім, який і до цього дня вважається покровителем перекладачів.*

Підхід Ієроніма до перекладу залежав від тексту, що перекладається: так, при перекладі Біблії він явно дотримувався послівного принципу, зазначаючи, що у Священному писанні «і самий порядок слів є таємницею».

Одночасно з поширенням християнства завдяки перекладам текстів Священного писання багато європейських народів набули своєї писемності. Власне писемність і виникла як інструмент перекладу, а першим письмовим текстом майже кожен з європейських народів мав текст Біблії. (готський алфавіт — Вульфіл).

У IX ст. візантійські священики брати Костянтин (відоміший під своїм чернечим ім'ям Кирило) і Мефодій створили слов'янську писемність, і переклали текст Біблії старослов'янською мовою.

Починаючи з XII-XIII ст. серед пам'яток перекладу зростає частка світських текстів. По всій Європі, завдяки перекладам, поширюється лицарський роман. Популярним серед європейських перекладачів є старофранцузький епос «Пісня про Роланда», який починаючи з XII ст. перекладають на різні європейські мови (зокрема, на середньовішньонімецьку та нідерландську).

Завершуючи розмову про середньовічну теорію та практику перекладу, коротко зупинимося на усному перекладі. **Якщо письмовий переклад знаходився у віданні ченців і був богоугодною справою, основні мови, з яких перекладали — грецьку та латину, — сприймалися як божественні мови Священного писання, а латина була також мовою богослужіння, то усний переклад, навпаки, сприймався в народі.** По-перше, людина, яка говорила будь-якою іншою (варварською, неповноцінною) мовою, як і в давнину, здавався людиною неповноцінною, а незрозуміла здатність говорити відразу двома мовами наводила на підозри, чи не пов'язаний він з дияволом. Але оскільки усний перекладач ставав незамінною фігурою в дипломатичних контактах між європейськими державами, що формуються, він поступово перетворюється на офіційну посадову особу і як професіонал має високий статус державного визнання.

Підведемо підсумки:

1. Поява писемності у європейських народів безпосередньо пов'язана з необхідністю перекладу Біблії, таким чином переклад стає каталізатором інформаційної культури людства.

2. Письмовий переклад у середні віки здійснюється переважно в рамках послівної теорії перекладу, яка базується на уявленні про іконічну природу мовного знака.

3. Для середньовічного письмового перекладу характерна відсутність усвідомленого авторства, а також відсутність уявлень про національну належність тексту.

4. Функціональні рамки усного перекладу, як і раніше, залишаються обмеженими.

ПЕРЕКЛАД ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ. ПРИНЦИПИ ДОЛЕ ТА ЛЮТЕРА

Ставлення до перекладу поступово змінюється в епоху Відродження, у міру того, як змінюється ставлення людини до самої себе, Бога і навколишнього світу. Перші симптоми цих змін виявляються ще в надрах Середньовіччя. У XII ст. з'являються **університети — осередки світського знання**: у Болоньї (1119), у Парижі (1150), в Оксфорді (1167), у Валенсії (1212) тощо. буд. У деяких навіть не було теологічних факультетів. **З'являється світське мистецтво і світська наука, латинь тепер не тільки мова Священного писання та християнського богослужіння, а й мова університетської освіти та світської науки**, тим самим вона наближається за своїм статусом до інших європейських мов.

З'являється погляд на **текст як щось організоване за правилами певної мови**. Велику роль цієї переорієнтації зіграло пошвавлення **інтересу до античним текстам**: перше місце серед перекладених книг у XIV в. займають античні автори і у Франції, і в Італії, і в Іспанії; дуже популярні вони й у Англії. Серед знаменитих імен – Вергілій, Овідій, Саллюстій, Тіт Лівій.

Збільшується популярність світської перекладної літератури, з'являються перші зародки художньої літератури. Священний трепет перед текстом починає поступово змінюватись **інтересом до його змісту**. Саме тоді зростає інтерес до античним авторам, новинкам італійської літератури, що була тоді передньому фланзі літературного розвитку. *Данте, Петрарка, Боккаччо перекладаються XIV – XV ст. всі основні європейські мови.*

Нове покоління світських перекладачів того часу одноставно висловлюються на користь **перекладу, що точно передає оригінал за змістом і дотримується норм рідної мови**.

Відомий французький гуманіст і перекладач **Етьєн Доле** одним із перших висловив нові уявлення про переклад у своєму трактаті «Про спосіб добре перекладати з однієї мови іншою». Так, Етьєн Доле вважав, що перекладач повинен дотримуватися наступних п'яти основних **принципів перекладу**:

1) він повинен досконало розуміти зміст тексту, що перекладається, і намір автора, якого перекладає;

- 2) він повинен досконало володіти мовою, з якої він перекладає, і так само чудово знати мову, якою перекладає;
- 3) він повинен уникати тенденції переводити слово в слово, бо це спотворило б зміст оригіналу і спотворило б красу його форми;
- 4) він повинен використовувати у перекладі загальноживані форми мовлення;
- 5) правильно вибираючи і розташовуючи слова, він повинен передати загальне враження, яке виробляється оригіналом у відповідній «тональності».

Проте справжній перелом історії перекладу настав лише тоді, коли ревізії піддається головний текст у житті людей на той час – Біблія. Цей перелом пов'язаний із реформацією самої церкви і насамперед з ім'ям **Мартіна Лютера** (1483–1546). Мартін Лютер, німецький священник, доктор теології запропонував принципово новий переклад Священного писання, який з одного боку дотримувався канонічної повноти і точності передачі змісту, з другого був зрозумілий і знайомий будь-якій людині, тобто. орієнтувався на норми загальнонародної мови. Саме такий текст мав дозволити простому народу спілкуватися з Богом без посередників.

Новий переклад Біблії, виконаний з урахуванням принципів Мартіна Лютера, став основний опорою Реформації християнської церкви.

Нові принципи перекладу, орієнтовані на повне самостійне розуміння тексту перекладачем, і тим, хто його читає, поширилися на переклад Біблії в інших країнах і переклад не лише християнських, а й світських текстів. У цей час розширюється діапазон перекладу нехудожніх текстів у з розвитком світського знання. Перекладаються твори з астрономії, лікарської справи, алхімії, географії. Принцип повної передачі змісту засобами рідної, зрозумілої всім мови утверджується і тут.

КЛАСИЦИСТИЧНИЙ ПЕРІОД. ВІЛЬНИЙ ПЕРЕКЛАД

У XVII ст. рекатолизація призводить частково до повернення авторитету послівного принципу, але він як був, так і залишається не єдиним. Лютерівська концепція, яка більше відповідає погляду тогочасної людини на світ, продовжує поширюватися.

Формування світського художнього тексту, яке розпочалося в епоху Відродження, завершується його чіткою фіксацією у жанрах за доби класицизму. Починаючи з кінця XVII ст. у європейських літературах визначаються принципи перекладу, за якими текст має відповідати нормам естетики Буало, нормам естетики класицизму. Найкращим перекладом визнавався переклад, максимально наближений до якогось художнього ідеалу. Це досягалося за допомогою певного набору мовних засобів, які відповідали вимогам гарного смаку.

При перекладі зміни вносилися в сюжет, композицію, склад персонажів, тобто змістовні аспекти твору, змінювалися і засоби вираження цього змісту. У результаті зникала всяка авторська і стилістична своєрідність оригіналу. Навмисно усувалося національна своєрідність, хоч і попередні принципи

перекладу, як ми пам'ятаємо, її не передавали і не враховували. Але якщо в Середньовіччі відмова від національних рис пояснювалась прагненням до релігійного єднання, **то тепер панувала ідея інтернаціональної, просвітницької місії літератури.**

Починаючи з кінця XVII ст. у європейських літературах визначаються принципи перекладу, за якими текст має відповідати нормам естетики класицизму. *Найкращим перекладом визнавався переклад, наближений до якогось художнього ідеалу. Переклад мав задовольняти вимогам «хорошого смаку», тому найприємніший переклад вважався найвірнішим. Текст оригіналу розглядався як сирий, недосконалий матеріал, тому цілком допустимими вважались як зміна змісту (сюжету, композиції, складу персонажів), і засобів вираження цього змісту.*

Текст повинен був відповідати нормам тієї мови, якою перекладався, але ці норми трактувалися інакше, ніж у концепції Лютера. Установка на загальнонародну мову змінилася на мову літературного жанру, багато в чому далека від розмовного.

*Найбільшого поширення та теоретичного обґрунтування такий «прикрашений» підхід до перекладу отримав у французьких перекладачів, де у XVIII ст. сформувалася ціла літературна та перекладацька течія, яка увійшла в історію перекладу під назвою «прекрасні невірні» (*les belles infidels*). Французи на той час вважали себе єдиними володарями досконалого смаку, вимогам якого, на думку, не відповідали ні класичні твори, ні літературні твори інших народів, що іменувалися «варварськими». Французькі письменники та поети, звернувшись до перекладу, взялися за переробку класичних творів та творів «варварів», до яких вони відносили і Шекспіра, і Сервантеса.*

Як приклад можна навести численні класицистичні переклади трагедій Шекспіра французькою мовою. *Неприпустими були з погляду класицистичної естетики змішання поезії та прози у трагедії, комічних ситуацій з трагічними, вживання грубої та просторічної лексики, порушення Шекспіром теорії трьох єдностей: часу, місця та дії. Всі ці «відступи від ідеалу» усувалися під час перекладу. Такий спосіб перекладу називався вільним.*

Зрозуміло, така думка про приведення всіх оригіналів шляхом перекладу до єдиного естетичного знаменника поділялася далеко не всіма. Але навіть англієць А. Ф. Тайтлер, видатний теоретик перекладу XVIII в., у своєму «Досвіді про принципи перекладу» (1791), вимагаючи точності при передачі авторського стилю, визнавав правомірним внесення суттєвих змін до оригіналу, зокрема, його прикрашання.

Що ж до перекладів нехудожніх текстів, всі вони протягом XVII-XVIII ст. тримаються в рамках лютерівських принципів перекладу, за винятком, напевно, публіцистичних та філософських текстів.

Суспільний статус перекладача у XVIII ст. досить високий у порівнянні з колишніми століттями, але помітно варіює від країни до країни. Ясно одне: письменний перекладач посідає помітне місце у світській культурі. *Дослідники зазначають, що саме у XVIII ст. переклад знаходить ознаки професії.*

РОМАНТИЧНИЙ ПЕРЕКЛАД. ТЕОРІЯ НЕПЕРЕКЛАДНОСТІ

Першим помітним виявом нового підходу була діяльність просвітителя І. Г. Гердера, який в останній третині XVIII ст. **зайнявся збором та обробкою фольклору різних народів і випустив багато готомні збори «Голосу народів у піснях» (1778-1779)**. Знаменно було те, що усні тексти фольклору тепер фіксувалися, перетворювалися на письмові і в такому оформленні могли перейти в літературну культуру іншого народу лише шляхом перекладу. Сама ідея збірки "Голосу народів у піснях" свідчила про те, що тепер стало очевидним: **різні народи говорять різними "голосами"**. Ми можемо вважати ці переклади-обробки першим досвідом перекладу, націленого на збереження своєї національної своєрідності.

Наприкінці XVIII ст. Виразно виявляються симптоми нового ставлення до тексту та його перекладу. **Людей дедалі більше починають цікавити власна історія та власна творчість. Людина поступово починає усвідомлювати свою національність. На той час складається і оформляється світська художня література з її жанровим розмаїттям**, у книжкову мову вливається фольклорне мовне багатство. **Літературний твір тепер сприймається як національна цінність як національне надбання**. Новий настрій у суспільстві не міг не позначитися на перекладі, у якому **на перший план виходить прагнення передати національну своєрідність літературних творів інших народів**. Це було бажання бачити Данте, Шекспіра та Сервантеса у їхньому власному вигляді, у їхньому «народному одязі». Акцент на «народному одязі» стає провідним.

У Європі заново перекладаються твори Шекспіра, Сервантеса, Мільтона, у яких перекладачі-романтики намагалися різними способами передати національну специфіку літератури інших народів.

Лютерівська концепція відкривала перекладачеві всі ресурси рідної мови (а вони дедалі більше розширювалися завдяки письмовому оформленню фольклору), класицистичний досвід налаштовував на збереження специфіки літературного жанру та його умовностей; адже на той час складається і оформляється світська художня література з її жанровими різновидами як особливий тип тексту. **Преромантизм і романтизм розбивають колишні класицистичні жанрові канони, розробляють нові жанри**, але єдиною залишається основа книжності художньої мови, в яку потужно вливається фольклорне мовне багатство. **Текст тепер сприймається насамперед як національна цінність, як національне надбання**. З цим новим настроєм Шіллер на початку XIX ст. перекладає «Макбета» Шекспіра, намагаючись передати і місцевий колорит, і своєрідність стилю. **Романтики-перекладачі не прагнуть зберегти всі слова оригіналу, цінність послівного складу тексту для них не є абсолют**. А для відтворення національної своєрідності вони все більше починають користуватися транскрипцією та транслітерацією екзотизмів, а також мовними засобами власного фольклору.

Зазначені відмінності в мовах різних народів, які пов'язувалися разом з їх історією та культурою, дали поштовх порівняльним лінгвістичним дослідженням. З'явилося **порівняльне мовознавство**. Наукові висновки про специфіку мов у цей період, а також романтичне уявлення про мову як живий

організм змикалися з уявленнями про *унікальність кожного народу*, виражену в його «ментальності», яка у свою чергу є проявом «духу» народу. *Кожен народ, згідно з міркуваннями одного з основоположників порівняльного мовознавства Вільгельма Гумбольдта, мислить і відчуває по-різному, що відбивається у його мові; мова ж, своєю чергою, впливає на людину активно. Виходить така специфіка, яку навряд можна передати засобами іншої мови.* Внаслідок таких міркувань наприкінці XVIII ст. вперше зароджується сумнів щодо можливості перекладу. Найбільш категорично цей сумнів формулює саме Вільгельм Гумбольдт: «Кожен переклад безумовно видається мені спробою вирішити нездійсненне завдання. Бо кожен перекладач неминуче повинен розбитись об один із двох підводних каменів, надто точно дотримуючись або свого оригіналу за рахунок смаку та мови власного народу, або своєрідності власного народу за рахунок свого оригіналу. Щось середнє між тим і іншим не тільки важко досяжним, а й просто неможливим». Цю позицію межі XVIII XIX ст. поділяють відомий німецький мовознавець та перекладач Август Шлегель та інші романтики.

По суті, такий погляд є першою констатацією того, що переклад не може бути повною копією оригіналу, і втрати тут неминучі. Слід зазначити, що теорія неперекладності не набула широкого поширення, оскільки суперечила самій практиці перекладу.

Розвиток поглядів романтиків на новій теоретичній базі ми знаходимо в роботі відомого теоретика і практика перекладу першої половини XIX ст. **Фрідріха Шлейєрмахера** "Про різні методи перекладу" (1813). Не поділяючи поглядів багатьох своїх сучасників, які підкреслювали неможливість перекладу, Шлейєрмахер формулює чіткі умови, які здатні забезпечити вірність перекладу оригіналу. Шлейєрмахер характеризує переклад як герменевтичний процес, наголошує на необхідності різного підходу до текстів різного типу, проводячи кордон між текстами «ділового життя» та текстами зі сфер науки та мистецтва. Заявляючи про необхідність передачі при перекладі «духу мови», Шлейєрмахер спирається на принцип рівності вражень читача оригінального та перекладного тексту і висуває метод «відчуження» як основний при передачі своєрідності оригіналу. *Відтінок «чужості» обов'язковий, на його думку, для збереження національної специфіки.*